

V Å R B R U K E T

I denna lista behandlas vårbruket med undantag av vad som rör odlingen av lin och hampa, vilket behandlas i en särskild frågelista.

Försök med ledning av listan att få fram en bild av arbetslivets gång, ej endast enstaka uppgifter om märken, vidskepligheter o.d. Och använd sagesmännens egna benämningar på arbeten, arbetstider etc. samt deras egen formulering av gamla märken och tydor!

Uppgiv om man ännu rättar sig efter gamla regler och märken och om de gamla sederna ännu leva eller ungefär när de kommo ur bruk!

När skulle vårbruket börja? Vilka märken och regler hade man, som speciellt avsågo tiderna för dess början och slut? Ex.:

Man fick inte röra jorden så länge tjälavattnet satt i, ty då tor-kade den ej ur, och grödan slog fel.

"Marsagroen, det vill säga det för tidigt sådda, kommer aldrig i ladan".

"25/5 ska ploganna vara fale".

"Vårann" börjar kring Ersmäss, bör vara färdig till Urbanusdagen.

"Den 18 maj, Ersmäss är första våranddagen."

Den 25 maj, Urbandagen, skall "allt vara sätt och sätt".

"En dag i våren gör en vecka i skörden" (d.v.s. en dags tidigare sådd gör en veckas tidigare skörd.)

(Märken speciellt för sådden efterfrågas i samband med frågorna om detta arbete.)

Knöto sig några särskilda seder till vårbrukets första dag? Förfors på något särskilt sätt med redskapen (ex. att plogbillen, harven skulle smörjas med resterna av julljusen)? Hände det att man också smorde dragarna därmed? Förekom någon särskild ceremoni när plog eller annat redskap först sattes i jorden?

Har såkaka, ett bröd sparat från julen, förekommit? Vad kallas ett sådant bröd (julkaka, julkuse, julkors, julgalt, juloxe, våroxe, vårlev, sålimpa)?

Vilken form hade detta bröd? Beskriv dess utseende och gör om möjligt en enkel teckning!

Fanns det några särskilda föreskrifter om när eller hur det skulle

ha legat på julbordet? Hur förvarades det under tiden från julen till våren, och när togs det fram? När skulle det förtäras (på vårbrukets första dag, före eller under arbetet, speciellt vid plöjningen, vid harvningen, vid sådden)?

Skulle hela hushållet äta av kakan? Eller endast arbetsfolk och dragare? Endast arbetsfolk? Endast dragarna? Förekom det att icke endast de på åkern arbetande dragarna utan även kreaturen i övrigt skulle få "känna på julbrödet", ibland även julosten? Varför skulle detta ske?

Fanns någon bestämd regel rörande förtärande av såkakan? Ex.: husbonden skall ha huvudet av julkusen, sönerna skola ha delarna närmast.

Förekom det att någon annan bestämd mat eller dryck skulle givas arbetsfolket den första dagen av vårbruket (endast ägg till aftonvard, sista resterna av julölet eller ett sparat "marsankare" dricka från julen, brännvin från julen)?

Hade man någon särskild benämning på denna förplägnad (plogöl)?

(Såkaka i speciellt sammanhang med sådden efterfrågas i samband med frågorna rörande detta arbete).

Vilka seder och bruk förekommo i samband med gödselns utkörande och utbredning? Var någon del av arbetet kvinnornas göra eller har det ansetts uteslutande höra männen till?

Förekom arbetshjälp och arbetsbyte vid dessa arbeten? Avslutades de med något kalas, och hur tillgick i så fall detta? Hade man särskilda benämningar på dessa arbetsbyten och kalas (dynghjäl, dyngkalas, dynggröt, körhjälpekalas)?

Vilka seder och talesätt knöto sig till sista lasset? Ansågs det förargligt att behöva köra sista lasset eller komma sist fram med sitt lass? Hade man någon skämtsam benämning på den, som körde det (dynggebjörn, dynggesäcken, gödselkung)?

Hände det att man gjorde dockor av halm, träsor o.d. och stoppade i sista lasset åt varandra? Vad kallade man sådana dockor (mulongar)? Hur upptogs det av den som fått en sådan docka? Ansågs det vara skam att få den?

Förekom det att man stack lökvistar i sista lasset eller strödde blommor över det? Att även häst och körsven pryddes med blommor och grön? Att man hade särskilt namn på det (blomsterlasset, drägelbyttan)? Att det skulle köras särskilt fort? Varför?

Förekommo några särskilda talesätt eller någon särskild tro rörande gödseln och gödselkörningen? Ex.:

"Man får ej kasta sot i gödselhögen, det blir "brandax" i säden. (Smål.)" "Den som tar toppen å dynga blir allri sali".

"När här är nordlig vind med torka långfredag, så kan man lika så gärna köra gödseln åt sjön som på åkern, ty då gör han ingen verkan".

Man skulle ha vantar på när man körde ut första gödsellasset, annars blev det ingen gröda.

Man fick ej sticka vid gödselkörning: man band fast säden vid jorden.

Ej skrapa gödselstaden för hårt, så slipper man sedan skrapa kornkaret.

Förekommo under vårbruket några andra arbetsbyten än vid gödselkörningen? Voro i så fall några särskilda seder knutna till dem?

Fanns det några särskilda föreskrifter rörande de olika arbetena? Ex.:

Råg- och havrefält beredes på olika sätt. Jord på vilken man skall så råg bör redas bra före, men däremot behöver man ej harva nämnvärt efter. Med havren är det däremot tvärtom. Har man något särskilt uttryck eller talesätt härom?

Man fick under körning med krok, plog eller harv ej sitta på redskapen under vilostunder, ty då vilade ej hästarna.

Frukade man förgöring, kunde man skydda sig genom att ha rönnspektor i seldonen och köra med tvillingoxar.

Hade man någon särskild benämning på såningstiden (såsmässan).

Rörande denna tid hade man många märken och tydor. Man hade regler enligt vilka man redan på vintern började giva akt på förebådande tecken. Ex.:

"När vattnet i bäckarna i början av vintern hejdades av frost kunde man räkna ut den bästa tiden för kornsådden enligt genvädersprincipen".

"13 veckor efter första trettondagstö skall vara första såningsdag".

"I går såg vi de första soldropparna på detta år, och då är det fyra månader tills vi få så".

Märkesdagar har man även i detta avseende lagt märke till, ex.:

"Bir Bengt sur å våt,
så får'n så när en kommer åt.
Men bir han torr å ren
så får'n så överallt utan men".

När våren sedan nalkades, tog man av företeelserna i naturen en hel del märken för såningstiden i allmänhet. Ex.:

"När lyssa sitter imilla frambena på tornbaggen ska en så bittin, å när di sitter imilla bakbena ska en så sent".

"När horsgöken ropar, då stundar sommaren, och då är tiden inne att så".

När den gula "linhaschla" kommit, är det tid att börja så (linhaschla = ärlan).

"När björklöven är så stora som musöron, då ska en så".

Man har även givit akt på när det börjat grönska i vissa gläntor, när isen gått upp från vissa sjöar o.s.v.

Ytterst tog man dock det naturligaste av alla märken, nämligen av jordens tillstånd. Där om säger en meddelare, sedan han angivit en del olika märken: "Men det viktigaste var när jorden lät reda sig och grånade i mullen efter harvningen". Denna regel har uttryckts på olika sätt, ex.:

"Så din åker när han är bogen, skär din säd när han är mogen". (d.v.s. att allt skall göras i sin rätta tid).

"Så korn när jorden är som aska, då får du korn som braska".

"Om man sår i träcken, får man litet i säcken". (d.v.s. om man sår i för våt jord.)

Det förekom, att man vid bestämmande av såningstiden tog hänsyn till om månen befann sig i ny eller nedan eller i vilket av djurkretsens tecken solen befann sig. Ex.:

Man skulle inte så på våren förrän majnidar (maj-nedanet): hade gått ut, ty om det blev regn i majnidar, så skadade det vårsäden. De väster, som skola växa upp ur jorden, skola sås i ny.

"Somliga så ej gärna under skorpionens eller kräftans stjärnbild".

En regel var, att allt vad som växer i rot bör man så och sätta på nä (nedan), men allt vad som växer i topp bör man så och sätta på ny. (Undantag för ärter, som sås på "nä" och på vintertalet.)

"Vårsäd och ärter skulle sås när solen i maj stod i Vågens stjärnbild" (Sagesmannen har här tagit fel på himmelstecken, men man finner dock av uppgiften, att man tog hänsyn till solens ställning).

Den gamla veckoräkningen har i vissa sydsvenska områden lagts till grund för beräkning av vårarbetenas och såningstidens början, ex.:

"Kornet skall sås i 13:de veckan, vårrågen i 12:te, havran i 11:te".

"För att få god skörd måste man så något i 13:de veke (25 mars, gamla stilen)".

När det sedan gällde de olika slagen av vårsäd hade man skilda märken. Ex.:

"När enebusken ryker, sås kornet".

"En del ha för sig, att de ovillkorligen ska så korn på helgtorsdag".

"Vårråg sås före Vilhelmsdagen."

Ture- och Tyckodagarna kallas rågdagarna, då skulle vårråg och vår-
vete sås. Blåser nordanvind under dessa dagar, får man god rågskörd.

När rågblomman (*Euphrasia officinalis*) bär rikligt med blommor,
bör man skynda sig att så rågen, är den däremot "skranig", är det ingen
brådska.

"Rågen ska sås när det ryker, å vetet när det dryper" (d.v.s. att
när rågen sås, bör det vara torrt i jorden, så att det ryker, och när
vetet sås, bör det vara "vätt i luften å vätt i jorden."

"Vill man ha god skörd, skall man så havren så tidigt, att den får
'smetas' i jorden, och rågen så att den får 'bultas' ned".

"Den som sår havre Urbani ti får stora baljor å lite i".

Viss tid borde sådden vara avslutad, om man skulle kunna vänta sig
god skörd, t.ex. den 5 maj, Ersmässodagen, Urbanus.

Vid sådden lade man märke till huru väderleken var, ty därav kunde
man sluta sig till hur skördetidens väderlek skulle bli. Allmänt har an-
setts, att det var bra om det var kallt då man sådde vårsåden. Ex.:

"Om man sår i päls, får man skörda i skjorta".

"Så ti koftn, skära ti skjortn".

Gott tecken, om bonden får så sin vårsäd i vantar.

"Det är bättre få se en snöflinga i såhalvskäppan än en torbagge".

Rörande själva såningsarbetet förekommo regler, tydor, magiska åtgärder och andra seder och bruk förutom de rent praktiska åtgärderna.

Vad ansåg man vara tecknen på gott och grobart utsäde?

Hur skaffade man sig utsäde efter felslagen skörd? Var det någon
som hade rätt att "ta upp säskorn" för sitt behov (ex. nygifta, nytill-
trädande torpare)? Huru mycket fingo de eller hade rätt att få på varje
ställe?

Känner man någon föreskrift om att en kvinna borde göra i ordning
utsädeskornet, liksom även ösa i kvarnsäcken, ty då blev såden drygare?
Hur förklarade man detta ("en kvinnohand är mindre och ger inte ut så
mycket.")?

Känner man till andra magiska åtgärder med utsädeskornet (ex. att
släppa det genom en torkad ormskalle för att få god skörd.).

Ansågs såddens utförande vara ett göra speciellt för män eller spe-
ciellt för kvinnor? Eller utfördes den av vilken som helst? Hade man

några talesätt om hur en skicklig såningsman borde utföra sitt arbete? Har det förekommit, att man klädde sig särskilt högtidligt vid sådden (männen i kyrkkläderna; barhuvade; kvinnorna i vita kläder; "grann" klädsel)? Känner man till någon sådan regel som att hustrun vid hösådd skulle harva ner sådden och därvid vara grannt klädd, så att man skulle få långt, grannt och ogräsfritt hö?

Vilka regler och magiska bruk i övrigt känner man till rörande sådden? Ex.:

Man skulle röra tre nypor jord i varje skäppa utsäde, så skulle det gro bra.

Man skulle skava något av julljustalgen i utsädeskornet.

Man börjar med att signa sådden. Huru uttryckte man sig därvid?

Sådden skulle alltid börja på morgonen. Känner man till något om varför man hade denna bestämmelse?

Man skulle så så pass tätt, att det blev "7-10 korn i ett oxaspår", eller: "åtta korn i ett karlfjät".

Den säd, som vid sådden föll på stenar, skulle sopas ned med julkvasten. Vet man något om varför så skulle ske? Var det annars vanligt, att sädeskornen skulle sopas ned från stenarna med vanlig kvast eller något liknande? Vad kallades detta förfarande (stinka)? Benämndes redskapen på särskilt sätt (stinkedon)?

Man skulle hålla ett sädeskorn i munnen medan man sådde och sedan sätta ned det i jorden just där man slutade. Vad avsåg man med detta?

Man skulle hålla en nål i munnen när man sådde, så var det ej farligt för "åt" (svamp, mögel eller mask i säden.)

Säck, som tömts under sådden, knytes ihop, annars får man ingen skörd. Å andra sidan säges i Västergötland att man ej fick knyta för säcken i vilken utsädet bars till sådden, annars fick man ingenting tillbaka i den.

Sädesskäppan fick ej tagas från gårdet förrän det var slutsått; vid såddens slut lägges den upp och ned med tre nävar jord på botten, att man må få lång säd.

Hade man några inristade tecken på sädesskäppan, vilka skulle medföra lycka eller skydda mot förtrollning? Hur sågo i så fall dessa tecken ut?

Vilka åtgärder vidtog man mot förgöring av utsädet eller det beredda åkerstycket? Ex.:

Väga utsädet över häbberströskeln, ej se efter vikten; eldmörja i

utsädet; kornbodens nyckel i sädeskorgen, tre nävar korn kastas i dikesvatten, spotta för varje kast.

Sätta ned ett eggjärn i jorden före sådden, att ej "den dålige" förstör säden.

Hastigt mylla ner det ena stycket efter det andra under sådden, under tiden såskäppan upp och ned med jord på.

Hur knöt sig bruket av såkaka speciellt till utsädet och sådden?

Ex.:

Julbrödet i kornlåren, skulle vara av någon viss betydelse för utsädet, korssades och blandades med detta.

Julbröd åt arbetsfolk och dragare före såddens början eller under den första sådden.

Då man sår, skall man tugga på en bit av julfaket.

Såkakan hade man i såskäppan och åt av den då man sådde den första sådden.

Julbrödet, som åts vid sådden, skulle ibland vara doppat i öl. Även förekom det att julöl särskilt gömdes till sådden och dracks då.

Jämte jullimpan skulle man i en del trakter även äta ägg vid sådden. Hade man någon särskild benämning på dessa ägg (såägg)? Har man i minne några uppgifter om varför man skulle äta ägg just vid sådden (för att få gult korn, för att hönsen skulle få korn nog e.d.)?

Minns man f.ö. något om varför man skulle äta julbröd och dricka julöl vid vårbrukets eller sådens början?

Har det funnits uppgifter om att julkakan skulle ätas någon annan bestämd dag, t.ex. första maj, och att detta skulle inverka på kommande skörd? Hur skulle denna verkan bli?

Vilka tydor tog man vid och av sådden? Ex.:

"Om säasää rack bra te, det var ett gott mark".

Kommer en lång man på besök på åkern då man sår, så får man lång säd.

Bra om bonden söp, så att han ramlade omkull under sådden, då blev det "lägersäd".

Att så så att en tomfläck (mista, blindfära, missfära, tomfjärje) uppstår, har ansetts ha olika betydelse. Ibland sade man endast att man sådde "kärningar" eller "gästabudsbord". Oftast ansågs det dock ha en allvarlig betydelse, i de flesta fall död för den sående eller någon i familjen. Hur uttrycker man detta ("Han har lämnat sig en grav"; "han

sådde grav åt sig"; "han har lämnat gravplats"; "lämnat undantag")? Ibland anser man det dock hava olika betydelse om den tomma fläcken ligger mitt i åkerstycket eller vid ena kanten, den kan allt efter detta betyda begravning eller bröllop, även tillökning i familjen.

Man skulle ej få gå över fårorna vid sådd, ty då dog endera den sående eller någon i hans familj under året.

Känner man till tron, att "det som feg hand sår, blir god skörd av" (d. v. s. om den sående dör före skörden).

Har man f. ö. några talesätt eller uttryck som särskilt röra sådden eller vårbruk i allmänhet?

Sådden av ärter tycks ej ha bestämts till någon eller några vissa märkesdagar. Undantagsvis finnes en uppgift om att det skulle vara "mindre lyckosamt att så ärter på Eriksmässdagen". En uppgift finnes, att de skola sås på vintertalet.

Allmän regel tycks ha varit, att de skulle sås i nedan (enligt en uppgift "för att ej växa upp för långt"). Känner man någon motsatt uppgift? Eller någon allmän regel att skidfrukter skulle sås i sista mån-kvarteret? Eller ansåg man det likgiltigt om det skedde i ny eller nedan?

Förekom det att man även tog hänsyn till solens ställning i djurkretsen, ex. att man ej skulle så ärter på "skorvdagar" (skorpionens dagar).

Vilka veckodagar ansåg man att sådden helst borde ske (onsdag, söndag)? Vilket motiv anförde man för detta?

Ansåg man det viktigt vilken vindriktning som rådde (fingo ej sås i nordanvind utan i västanväder, att de ej måtte bli hårdkokta)?

Känner man till föreskriften att ärterna vid sådden ej fingo slå mot stenar? Hur skulle det inverka? Eller har det föreskrivits, att då vita ärter såddes, skulle hustrun hjälpa till och vara klädd i vitt? Varför?

Förekom det och ansågs det viktigt, att man fick av julkakan till aftonvard då man sådde ärter? Huru ansågs det inverka?

Vilka rent praktiska regler förekommo rörande ärtsådden, och hur voro de formulerade? Ex. :

Ärterna skulle sås så glest, "att fåret kunde ligga mellan var resna"; så långt från varandra, att en gås kunde ligga mellan varje ärt.

Rörande sättning av bönor finnes föreskriften att de skola sättas på ny. Är något motsatt förhållande känt?

Vidare har man på sina ställen haft en viss märkesdag. Bedadagen. Är någon annan märkesdag för bönorna känd?